

Marxot olvasni kell!

Marcello Musto és Immanuel Wallerstein beszélgetése

Három évtizeden át gyakorlatilag világszerte vitathatatlannak tűnt a neo-liberális politika és ideológia hegemoniája. A 2008-as gazdasági válság, a társadalmainkban tapasztalható – különösen a globális Észak és Dél között fennálló – mélyreható egyenlőtlenségek és korunk tragikus környezeti problémái azonban számos társadalomtudóst, gazdasági elemzőt és politikust arra késztettek, hogy újragondolják a kapitalizmus jövőjéről és egy lehetséges alternatíváról folytatott vitákat. Ebben az összefüggésben beszélhetünk ma, Marx születésének kétszázadik évfordulóján arról, hogy világszerte „Marx-reneszánsznak” lehetünk tanúi: újra felfedezzük azt a gondolkodót, akinek eszméit korábban helytelenül azonosították a marxista-leninista dogmatizmussal, majd később, a berlini fal leomlása után sietve a süllyesztőbe utaltak.

Ha meg akarjuk érteni a kapitalizmus logikáját és dinamikáját, akkor elkerülhetetlen lépés, hogy visszatérjünk Marxhoz. Elmélete kiemelkedően hasznos eszköz, mert lehetővé teszi, hogy alapos vizsgálat során keressük a választ arra a kérdésre, miért buktak meg a kapitalizmus másféle termelési móddal való felváltásának korábbi társadalmi-gazdasági kísérletei. Ezen tapasztalatok megértése döntő jelentőségű jelenkori alternatívakeresésünk szempontjából.

*

Marcello Musto

Professzor úr, harminc évvel az ún. „létező szocializmus” bukása után világszerte továbbra is születnek publikációk, folynak viták és számos konferencia is foglalkozik azzal, hogy Karl Marx a jelen adott problémáira is tud magyarázatot nyújtani. Van-e ebben bármi meglepő? Vagy ön úgy gondolja, hogy Marx eszméi továbbra is aktuálisak mindazok számára, akik a kapitalizmus alternatíváját keresik?

Van egy régi mondás Marxról, így szól: ha kidobjuk az ajtón, visszalopózik az ablakon. Ez történt ismét. Marx azért időszerű, mert nekünk olyan problémákkal kell megbirkóznunk, amelyekről neki máig érvényes mondanivalója van, és azért is, mert az, amit ő mondott, gyökeresen különbözik attól, amit a legtöbb elemző a kapitalizmusról megfogalmazott. Sok újságíró és tudós – nem csak én – véli úgy, hogy Marx elképesztően hasznos, és manapság eszméi újra széles körben népszerűek, ellentmondva az 1989-es előrejelzéseknek.

Marcello Musto

A berlini fal leomlása megtisztította Marx elméletét annak az ideológiának a ballasztjától, amelynek igencsak kevés köze volt a társadalomról vallott nézeteihez. A Szovjetunió bukását követően kialakult politikai helyzet hozzájárult ahhoz, hogy Marx megszabadulhatott attól a szereptől, amely őt egy államapparátus vezéralakjává tette. Melyek azok az elemek, amelyek Marx világmagyarázatában ma is figyelemre méltók?

Immanuel Wallerstein

Úgy vélem, hogy amikor az emberek Marx világmagyarázatát egyetlen fogalommal akarják összekötni, akkor az „osztályharc” fogalma jut eszükbe. Ha a jelen problémáinak tükrében olvasom Marxot, számomra az osztályharc azt a törvényszerű küzdelmet jelenti, amit én a globális baloldálnak (amely nézetem szerint a jövedelem alapján a világ lakosságának legalább 80%-át jelenti) a globális jobboldallal (amely viszont a lakosságnak mondjuk 1%-át teszi ki) vívott összecsapásának szoktam nevezni. A küzdelem pedig a köztes 19% megnyeréséért folyik. Vagyis a harc azért folyik, hogyan tudnánk őket a mi oldalunknak megnyerni, a másik oldaltól elhódítani.

Jelenleg a világrendszer strukturális válságának korszakát éljük. A fennálló kapitalista rendszer nem képes túlélni, de senki sem tudja biztosan, mi lép a helyébe. Meggyőződésem, hogy két lehetőség létezik: az egyik az, amit én „Davos szellemének” nevezek. A davosi Világgazdasági Fórum célja az, hogy olyan rendszert építsen ki, amely a kapitalizmus legrosszabb sajátosságait: a társadalmi hierarchiát, a kizsákmányolást és mindenekelőtt a vagyoni polarizálódást tartja

életben. Ennek alternatívája pedig egy olyan rendszer, amelynek sokkal demokratikusabbnak és jóval egyenlőbbnek kell lennie. Az osztályharc az alapvető kísérlet arra, hogy befolyással legyünk a jövőre, a kapitalizmus helyébe lépő struktúrára.

Marcello Musto

A középosztállyal kapcsolatos megjegyzése engem Antonio Gramsci hegemoniafogalmára emlékeztet, de azt hiszem, lényeges annak megértése is, hogyan lehet a tömegeket, azt az ön által említett 80%-ot rávenni arra, hogy részt vegyenek a politikában. Ez a kérdés különösen is sürgető az ún. globális Délen, ahol a világ lakosságának túlnyomó többsége él, és ahol az utóbbi évtizedekben, a kapitalizmus által kitermelt egyenlőtlenségek drasztikus növekedése ellenére a progresszív mozgalmak a korábbiakhoz képest jelentősen meggyengültek. Ezekben a régiókban a neoliberais globalizáció ellenfelei a vallási fundamentalizmus és az idegengyűlölő pártok híveivé szegődtek. Ezt a jelenséget már Európában is egyre erőteljesebbnek látjuk.

A kérdés az: Vajon Marx segít-e abban, hogy megértsük ezt az új forгатókönyvet. Olyan tanulmányok jelennek meg napjainkban, amelyek Marx új interpretációival szolgálnak, és ezek az új megközelítések lehetővé teszik, hogy - visszatérve korábbi metaforánkhoz – a jövőben újabb „hátsó ablakok” nyíljanak ki Marx előtt. Most olyan szerző képe bontakozik ki, aki a kapitalista társadalom ellentmondásainak vizsgálata során a tőke és munka szféráján túl meglévő területekre is kilépett. Tény, hogy Marx sok időt szentelt az Európán kívüli társadalmak vizsgálatának, illetve mélyrehatóan elemezte a gyarmatosításnak a kapitalista periférián játszott destruktív szerepét. Bár Marx szocializmuskoncepcióját gyakran azonosítják a termelőerők fejlődésének elemzésével, az ökológiai megfontolások következetesen kiemelkedő szerepet kaptak munkáiban.

Végül pedig, Marxot számos egyéb probléma is erősen foglalkoztatta, amelyekről a tudósok nem nagyon vesznek tudomást, amikor róla beszélnek. Ilyen témák voltak többek között a technológia lehetőségei, a nacionalizmus kritikája, a tulajdon kollektív, az állam által nem ellenőrzött formáinak feltárása és a korabeli társadalomban az egyéni szabadság iránti szükséglet: ezek mind korunk alapvető jelentőségű problémái. Marx érdeklődésének ezen új témái arra utalnak, hogy az elmélete iránt tanúsított, megújult érdeklődés valószínűleg

a következő években sem lankad. De tudna-e professzor úr Marx legelismertebb gondolatai közül három olyat kiemelni, amelyekről úgy gondolja, érdemesek újragondolásra manapság?

Immanuel Wallerstein

Először is, Marx mindenkinél világosabban elmagyarázta nekünk, hogy a kapitalizmus a társadalom szervezésének nem természetből adott formája. A *filozófia nyomorúsága* című könyvében, amelynek megjelenésekor a szerző még csak 29 éves volt, már kinevette azokat a polgári közgazdászokat, akik azt állították, hogy a kapitalista termelési viszonyok „természeti törvények, amelyek függetlenek az idő hatásaitól.” Marx azt írta, hogy e polgári közgazdászok is látják, hogy „a történelem létezik, hiszen a feudalizmus intézményeiben a burzsoá társadalom termelési viszonyaitól teljességgel különböző viszonyokat találunk,” ám ők mégsem hozzák kapcsolatba a történelmet a kiformalódott termelési viszonyokkal, a kapitalizmust úgy ábrázolták, „mint természetes és örök” létezőt. („Ugyanazok az emberek, akik a társadalmi viszonyokat anyagi termelési tevékenységüknek megfelelően létrehozzák, termelik társadalmi viszonyaiknak megfelelően az elveket, az eszméket, a kategóriákat is. Így ezek az eszmék, ezek a kategóriák éppoly kevésbé örökök, mint azok a viszonyok, amelyeket kifejeznek. Ezek történelmi és átmeneti termékek.”*) *Historical Capitalism* című könyvemben igyekeztem rámutatni arra, hogy a kapitalizmus az, ami történetileg megvalósult – ellentétben azokkal a homályos és tisztázatlan eszmékkel, amelyeket számos népszerű közgazdász fejteget. Sokszor elmondtam már, hogy nem létezik olyan kapitalizmus, ami ne történeti kapitalizmus volna. Számomra ez ilyen egyszerű, és ebben nagyon sokkal tartozunk Marxnak.

Másodszor, hangsúlyozni kívánom „az eredeti felhalmozás” elméletének jelentőségét, ami a parasztságnak a földtulajdonától való megfosztását jelenti, és ami a kapitalizmus kialakulását jellemezte. Marx nagyon pontosan megértette, hogy e folyamatnak alapvető jelentősége volt a burzsoázia uralmának megalapozásában. Ez jelen volt a kapitalizmus kezdetekor és ma is létezik.

* MEM, Budapest, Kossuth Kiadó, 1959. 4. kötet, 125.

Végül, úgy vélem, nagyobb figyelmet kellene szentelnünk „a magántulajdon és a kommunizmus” témakörének. A Szovjetunióban kialakult rendszerben – különösen Sztálin idején – a tulajdon az állam kezében volt, de ez nem jelentette azt, hogy az emberek ne lettek volna kizsákmányolva vagy elnyomva. Mindkettő jellemző volt. A szocializmus egy országban való felépítéséről beszélni, ahogy Sztálin tette, szintén olyan jelenség volt, ami korábban soha senkinek – Marxot is beleértve – eszébe sem jutott. A termelési eszközök közös tulajdona csak egy lehetőség. A termelőeszközöket lehet szövetkezeti formában is tulajdonolni. De tudnunk kell, ki termel, és ki kapja az extraprofitot, ha egy jobb társadalmat akarunk létrehozni. Ezt a kapitalizmustól eltérő módon, gyökeresen újjá kell szervezni. Számomra ez a kulcskérdés.

Marcello Musto

2018-ban ünnepeljük Marx születésének kétszázadik évfordulóját, s új könyvek és filmek foglalkoznak élettörténetével. Van-e életrajzának olyan szakasza, amelyet ön különösen is figyelemre méltónak talál?

Immanuel Wallerstein

Marxnak nagyon küzdelmes élet jutott. A nyomorral nézett szembe, és szerencséjére sikerült olyan elvtársat találnia, mint Friedrich Engels, aki segítette a túlélésben. De érzelmileg sem volt könnyű az élete, és csodálatra méltó kitartással igyekezett megvalósítani azt, amit életcélként maga elé tűzött: a kapitalizmus működési módjának megértését. Ebben tudott kiteljesedni. Marx nem akart az ókorral foglalkozni, és azt sem kívánta meghatározni, milyen lesz a szocializmus a jövőben. Ezek a problémák nem foglalkoztatták. Meg akarta érteni a kapitalista világot, azt a világot, amelyben élt.

Marcello Musto

Marx egész életére jellemző, hogy nem érte be azzal, hogy visszahúzódik a londoni British Museum könyvbástyái mögé, hanem mindig harcias forradalmár is volt, aki tevékenyen részt vett korának küzdelmeiben. Aktivizmusa miatt fiatal korában száműzték Franciaországból, Belgiumból és Németországból. Angliában is száműzetésbe kényszerült, amikor az 1848-as forradalmak elbuktak. Napilapokat

és folyóiratokat támogatott, és minden tőle telhető módon támogatta a munkásmozgalmakat. Később, 1864 és 1872 között vezetője lett a Nemzetközi Munkásszövetségnek, a munkásság első, nemzetek feletti szervezetének, és 1871-ben védelmébe vette a Párizsi Kommünt, a történelem első szocialista kísérletét.

Immanuel Wallerstein

Igen, ez igaz. Fontos, hogy emlékezzünk a cselekvő Marxra. Ahogyan azt ön nemrégiben dokumentálta a *Workers Unite!** című kötetben, Marx kiemelkedő szerepet játszott az Internacionáléban, vagyis egy olyan szervezetben, amelynek tagjai fizikailag távol éltek egymástól egy olyan korszakban, amikor a könnyű kommunikáció mechanizmusai még nem léteztek. Marx politikai tevékenysége kiterjedt az újságírásra is. Ezt élete nagy részében művelte, mert ebben a szélesebb közönséggel való kapcsolattartás módját látta. Újságíróként dolgozott, hogy jövedelme legyen, de ezt a tevékenységét politikai cselekvésnek tekintette. El sem tudta képzelni, hogyan lehet valaki pártatlan. Mindig elkötelezett újságíró volt.

Marcello Musto

2017-ben, az orosz forradalom 100. évfordulóján néhány kutató felidézte, milyen különbség van Marx és egy néhány állítólagos követője között, akik a XX. században hatalomban voltak. Mi a lényegi különbség Marx és ezen „követői” között?

Immanuel Wallerstein

Marx írásai megvilágosító erejűek és sokkal kifinomultabbak és változatosabbak, mint azoknak a követőinek a magyarázatai, akik eszméit végtelenül leegyszerűsítették. Sose felejtjük Marx híres *boutade*-ját: „Ha ez a marxizmus, akkor én biztos nem vagyok marxista.” Marx mindig képes volt szembenézni a világ realitásaival, nem úgy, mint sokan mások, akik dogmatikusan ráerőszakolták a valóságra nézeteiket. Marx gyakran változtatta a véleményét. Szüntelenül

* Marcello Musto (ed.): *Workers Unite! The International 150 Years Later*, London, Bloomsbury, 2014

kereste a megoldást azokra a problémákra, amelyekkel a világnak szembesülnie kell. Ezért is lehet ő mindmáig nagyon hasznos és segítőkész kalauzunk.

Marcello Musto

Befejezésül, mit üzen a fiatalabb generációknak, akik még nem fedezték fel Marxot?

Immanuel Wallerstein

Az első dolog, amit a fiataloknak hangsúlyoznom kell, az az, hogy olvasniuk kell őt. Ne olvassanak *róla*, hanem olvassák *magát Marxot*. Ha összevetjük azok számát, akik beszélnek róla, azok számával, akik olvassák is, akkor kiderül, hogy az utóbbiak sokkal kevesebben vannak. Igaz ez Adam Smith-re is. Általában igaz, hogy többnyire csak olvasunk ezekről a klasszikusokról. Az emberek tanulnak róluk mások összefoglalói alapján. Ezzel időt akarnak nyerni, de valójában az a kidobott idő! Érdekes embereket kell olvasni, és Marx a XIX. és a XX. század legérdekesebb társadalomtudósa. Ehhez kétség sem fér. Senki nem mérhető hozzá sem annak alapján, hogy hányféle témával foglalkozott, sem elemzéseinek minősége tekintetében. Tehát, az új generációknak azt üzenem, hogy a legnagyobb mértékben érdemes Marxot felfedezni, de főleg olvasni, olvasni, olvasni kell *őt*. Olvassák Karl Marxot!

(Fordította: Baráth Katalin)

Eredeti megjelenés: Read Karl Marx! A Conversation With Immanuel Wallerstein By Marcello Musto
<https://truthout.org/articles/read-karl-marx-a-conversation-with-immanuel-wallerstein/>